

טבילת כלים - טומאה ואיסור

א. פתיחה

יהודי שקונה כלי מגוי חייב לטובלו במים. לדעת רוב הראשונים, חובה זו היא חובה מדאורייתא. הגמרא בעבודה זרה מעלה את האפשרות שכל כלי הנקנה מגוי יתחייב בטבילה, ואפילו כלי המשמש לייצור בגדים. אפשרות זו נדחית, והגמרא מסיקה:

(עבודה זרה עה:).

כלי סעודה אמורין בפרשה

המפרשים והפוסקים העלו שאלות שונות ביחס לטבילת כלים, ומהן: האם מדובר על מצוה חיובית, או רק על מתיר; כיצד יש להגדיר "כלי סעודה"; מה הם חומרי הגלם לייצור הכלים שמצריכים טבילה; מהי רמת הבעלות המחייבת בטבילה (הן מצד הקונה היהודי, והן מצד המוכר הגוי) ועוד.

השאלה שאותה נבחן, בעז"ה, במאמר זה היא: מדוע יש לטבול כלים. המונח "טבילה" הוא מונח שיסודו דיני טומאה וטהרה. כפי שנראה, רבים מן הראשונים והאחרונים הבינו שכלי שנקנה מגוי אכן מוגדר "טמא", ולפיכך יש לטבולו. עם זאת, להלן נציע הבנה אחרת, שלפיה הכלי איננו טמא, והחובה לטבולו היא חלק מהצורך להכשירו ולהגעילו מן האיסור. אמנם, הלכה פסוקה היא שגם כלים חדשים, שמעולם לא בלעו איסור, חייבים בטבילה, אך על פי ההסבר שנציע, תתבאר גם הלכה זו.

ב. יישום דיני טומאה וטהרה בטבילת כלים

כאמור, יש מן הראשונים שהבינו שטבילת כלים באה להעלות את הכלי מטומאתו. הבנה זו מבוססת, במידה רבה, על דברי התלמוד הירושלמי בשלהי עבודה זרה:

צריך להטביל, לפי שיצאו מטומאת הגוי ונכנסו לקדושת ישראל

(ירושלמי עבודה זרה, פרק ה' הלכה ט"ו)¹.

¹ מימרא זו מובאת בירושלמי בתור נימוק לדעה הנוקטת שכלי שאול מגוי חייב בטבילה. בהמשך הדיון שם מובאת דעה חולקת, ולפיה כלי שאול אינו חייב בטבילה. דעה זו האחרונה

הירושלמי מדבר בפירוש על "טומאת הגוי", ונראה שיש לטהר את הכלי מאותה טומאה.

על פי הבנה זו, חידשו הראשונים פרטי הלכה רבים בהלכות טבילת כלים, המבוססים על דיני טומאה וטהרה. כך, למשל, כתב הרא"ש:

יש שהיו רוצין לומר, שכלים שיש להם חשוקים של ברזל, כגון דלי שמעמידין אותו, שצריך טבילה, לפי שהכל הולך אחר המעמיד
(רא"ש עבודה זרה, פרק ה' סימן ל"ה).

הרא"ש מצטט את ההלכה שלפיה טומאת כלים נקבעת על פי החומר שמעמיד את הכלי, ולא על פי החומר שממנו עשוי הכלי עצמו. על פי הדעה הנזכרת ברא"ש, יש ליישם הלכה זו ככתבה וכלשוונה גם בהלכות טבילת כלים.

דוגמה נוספת ליישום דיני טומאה וטהרה בהלכות טבילת כלים מצינו במחלוקת מעניינת בין הסמ"ק והטור. בפסוק שממנו למדו חז"ל את דין טבילת כלים נאמר:

כָּל דָּבָר אֲשֶׁר יָבֵא בָּאֵשׁ יִבֵּא בְּאֵשׁ תַּעֲבִירוּ בָּאֵשׁ וְטָהַר אֵךְ כְּמִי נִדְּהָ יִתְחַטֵּא וְכֹל אֲשֶׁר לֹא יָבֵא בָּאֵשׁ
תַּעֲבִירוּ בַּמַּיִם
(במדבר, ל"א כ"ג).

והסבירה הגמרא בעבודה זרה:

מה תלמוד לומר "במי נדה"? מים שנדה טובלת בהן, הוי אומר: ארבעים סאה
(עבודה זרה עה:).

על רקע דברי הגמרא, פסק הסמ"ק:

וכתב בספר המצות: אבל לא במעין, אף על גב דמעין מטהר בכלי טמא בכל שהוא,
בכלים הלקוחים מן הנכרים צריך מ' סאה (טור יו"ד, ק"כ).

היא גם דעת הבבלי, וכך נפסקה ההלכה בשולחן ערוך (יו"ד, ק"כ ח'). לכאורה, היה מקום לומר שאם הדעה המחייבת כלי שאול בטבילה נדחתה מן ההלכה, גם נימוק אמור היה להידחות מן ההלכה. עם זאת, הראשונים והפוסקים הזכירו נימוק זה כנימוק המרכזי לטבילת כלים: עיין ברשב"א בעבודה זרה עה:; ד"ה הא דקתני מדיחין; בבית יוסף ובדרכי משה יו"ד, ריש סימן ק"כ; ובט"ז יו"ד, סימן ק"כ ס"ק א'. יתר על כן, הפוסקים הביאו נפק"מ העולות להלכה מנימוק זה: עיין, למשל, בש"ך (יו"ד, סימן ק"כ ס"ק כ"ד) ביחס לכלי השייך לישראל ולגוי בשותפות, והדוגמאות עוד רבות. ביתר שאת יש להקשות על דברי האיסור והיתר הארוך (כלל נ"ח, דין ע"ו), שפסק כדעת הבבלי, שכלי שאול אינו חייב בטבילה, ובהסבר אותה דעה עצמה הביא את הנימוק של הירושלמי; וצ"ע.

יעויין בגמרא בשבת טו:, במחלוקת ר' מאיר וחכמים; ובגמרא בשבת נט-ס., במחלוקת ר' 2
נחמיה וחכמים.

לדעת הסמ"ק, הגמרא באה לערוך הבחנה בין דיני טומאה וטהרה ובין דיני טבילת כלים: בדיני טומאה וטהרה נקבעה ההלכה, שכלי קטן עולה מטומאתו אם נטבל במעיין שיש בו מעט מאוד מים; ואולם טבילת כלים הנלקחים מגוי חייבת להיות דווקא במקוה או במעיין שיש בו ארבעים סאה. כאמור, הטור חולק על הסמ"ק:

ולא נהירא, שאין להחמיר בטבילה זו טפי מבטבילת טומאה³ (שם).

דברי הטור עשויים להתפרש בשתי דרכים:

דרך א' - טבילת כלים הנלקחים מגוי מקבילה לחלוטין לטבילת כלים טמאים, ולכן אין סיבה להחמיר בה, ולדרוש דווקא מקוה שיש בו ארבעים סאה.
דרך ב' - טבילת כלים הנלקחים מגוי וטבילת כלים טמאים הן אכן שתי תופעות שונות, אלא שאין סברה להחמיר בזו הראשונה יותר מבזו האחרונה. אם נקבל את הדרך הראשונה, הרי שדברי הטור כאן תואמים את הדעה הנזכרת לעיל בשם הרא"ש, אשר משווה את דיני טומאה וטהרה לדיני טבילת כלים. להלכה, קיבלו השולחן ערוך (יו"ד, ק"כ א') והפוסקים דווקא את דעת הסמ"ק, שיוצר נתק בין דיני טומאה וטהרה ובין דיני טבילת כלים. גם הדעה המצוטטת לעיל ברא"ש נדחתה מההלכה, כפי שכתבו התוספות⁴:

כלי עץ המחושקין סביב ברזל מבחוץ - אפילו למאן דאמר הכל הולך אחר המעמיד, אין צריכין טבילה, כיון דאין משתמשין בהן דרך המתכת, דכלי סעודה האמורים בפרשה היינו שמשתמשין בהן (תוספות עבודה זרה עה: , ד"ה והלכתא).

התוספות מסבירים, שביחס לטבילת כלים נשנתה הלכה מיוחדת, המתייחסת אך ורק ל"כלי סעודה". לפיכך, גם אם המעמיד עשוי מחומר החייב בטבילה, דהיינו ממתכת, הרי שאם הכלי שבא במגע עם האוכל הוא כלי עץ, אין צורך לטובלו. גם כאן, פסק השולחן ערוך (יו"ד, ק"כ ו') כדעת התוספות, ולא כדעה המצוטטת ברא"ש, ופטר כלי עץ המחושקים ברזל מטבילה⁵.

³ נקטנו את גירסת כמה מכתבי היד, אשר מיישבת את קושיית הבית יוסף. ועיין בפרישה שם (ס"ק ו'), שהסביר את הדברים.

⁴ וכן הוא בהמשך דברי הרא"ש שם, ובאור זרוע (פסקי עבודה זרה, סימן רצ"א).

⁵ אמנם, עיין בש"ך ובט"ז שם, שלכאורה השולחן ערוך סותר דברי עצמו. ואכן, יש מן הפוסקים שהכריעו שאם המעמיד עשוי מחומר שחייב בטבילה, יש לטבול את הכלי כולו, אך ברור שזו חומרא, וכולי עלמא מודו שאין לברך על טבילה זו.

ג. מחלוקת האחרונים

אלא, שאף שמדברי השולחן ערוך נראה שלהלכה לא קיימת הקבלה עקרונית בין דיני טומאה וטהרה ובין הלכות טבילת כלים, מצאנו שהאחרונים נחלקו בכך. בכמה מספרי השו"ת⁶ הובאה שאלה זו כמחלוקת בין רבי יעקב כץ מפראג, בעל ה"שב יעקב"; ובין כמה מחכמי הונגריה, וביניהם המהר"י אסאד, בעל "יהודה יעלה", ורבי מנחם מנדל קארגוויא, בעל "גידולי טהרה".

השאלה שאליה התייחסו המחברים הנ"ל היא: מה דינו של דוד מתכת לחימום מים, שמתחבר לתנור החימום הביתי. שאלה זו דורשת בירור הן בדיני טומאה וטהרה, והן בדיני טבילת כלים. באשר לטומאה וטהרה, דנו הפוסקים האם דוד זה מוגדר מחובר לקרקע, וממילא אינו מקבל טומאה; או שמא מאחר שהוא מיוצר ככלי עצמאי, חיבורו לקרקע לא מונע ממנו לקבל טומאה. אלא, שגם אם נקבע שהכלי איננו מקבל טומאה, יש לשאול האם עובדה זו מהווה עילה לפוטרו מטבילת כלים. ב"שב יעקב" פסק:

מכל שכן בנידון דידן בכלי סעודה דצריך טבילה מפני שבאו מטומאת עכו"ם לקדושתן של ישראל ... פשיטא שאין כלים אלו צריכין טבילה הואיל שנתחברו לקרקע ... אין מטמאים שום טומאה, אפילו קודם חיבורם כנ"ל, ואפילו טומאה ממש, מכל שכן טומאה זו דחידוש הוא כמו שכתבו התוס' בעבודה זרה והפוסקים, דאין לך בו אלא חידושו, ומהיכי תיתי להחמיר בהן מה שאין מטמאין בשאר טומאות!
(שו"ת שב יעקב, סימן ל"א).

בדיוק כמו הטור, גם ה"שב יעקב" לא קובע שטבילת כלים תואמת את כל דיני טומאה וטהרה, אך הוא סבור שאין להחמיר בטבילת כלים יותר מבדיני טומאה וטהרה. עם זאת, הפוסקים דייקו מדבריו שכוונתו לערוך הקבלה גורפת בין דיני טומאה וטהרה ובין הלכות טבילת כלים, והתייצבו כנגדו כחומה בצורה⁷. כך, למשל, כתב ה"גידולי טהרה" לשואל שפיקפק בדברי ה"שב יעקב":

בשב יעקב היקל בזה, וטעמו דמדמי טבילה לטומאה ... ויפה השיג מר על זה, דאין לזה שורש בש"ס לדמות טבילה לטומאה ... ואף על גב דהפוסקים למדו קצת דיני טבילה מטומאה ... אבל לא לענין כזה (גידולי טהרה - חלק השו"ת, סימן י"ז).

⁶ עיין שו"ת חלקת יעקב, יורה דעה סימן מ"א; שו"ת מנחת יצחק, חלק ד' סימן קי"ד ועוד.
⁷ מעניין לציין, שאף שפוסקים רבים חלקו על ה"שב יעקב", דבריו הובאו להלכה ב"יד אפרים" על השולחן ערוך (יו"ד, ק"כ ה') וב"פתחי תשובה" (שם, ס"ק ו').

הגידולי טהרה מודע לכך ש"למדו קצת דיני טבילה מטומאה", ואולם הוא מסביר שברמה העקרונית אין יסוד להקבלה בין התחומים. דברים דומים כתב גם המהר"י אסאד (שו"ת יהודה יעלה, יורה דעה רט"ז), וכך כתב גם החתם סופר, וז"ל:

ואני תמה, והיכן ראה דהך טבילה אתי מטומאה?! ... והרי הך טבילה גזירת הכתוב היא ומילתא אחריתי היא - מנא ליה להקל בעשוי לחבור לקרקע?!
(חידושי חתם סופר לשו"ע יו"ד, ק"כ ס"ק ו').

החתם סופר מסביר, שיש לחלק בין טבילת כלים ובין דיני טומאה וטהרה. דא עקא, החתם סופר לא מסביר את פשר החילוק, ומסתפק בהערה שטבילת כלים "מילתא אחריתי היא".

חשוב לציין, שאף שהאחרונים הנ"ל לא מזכירים את הטעם לטבילת כלים, הרי שהם מתייחסים בפירוש לתוכן הדין, הכולל דווקא "כלי סעודה". כלומר, אין להשוות בין דיני טומאה וטהרה לדיני טבילת כלים, משום שאמת המידה הקובעת בדיני טבילת כלים היא האם הכלי מוגדר "כלי סעודה" או "כלי תשמיש". ה"גידולי טהרה" בהמשך דבריו שם מסביר:

ואפילו אי נימא דאין מדמין טבילה לטומאה ... מכל מקום נראה לי פשוט דאין צריך טבילה, כיון דבתלוש אין משתמשין בקדירה זו, אלא לאחר הקביעות, ואינה בכלל כלי תשמיש
(גידולי טהרה - חלק השו"ת, סימן י"ז).

ובכן, חובה לטבול כל כלי סעודה, ושומה עלינו לברר מה אופיה של טבילה זו, ובמה היא חלוקה מדיני טומאה וטהרה. לשם כך, נשוב ונבחן את סוגיית הגמרא העוסקת בטבילת כלים.

ד. שינוי זהותו של הכלי על ידי טבילה

המשנה האחרונה במסכת עבודה זרה עוסקת ביהודי שלוקח כלים מנכרי. המשנה מפרטת את הדרכים שבהן ניתן להכשיר את הכלים, כלומר להוציא מהם את האיסורים הבלועים בהם. הכלל היסודי במשנה הוא: "כבולעו כך פולטו" - האיסור ייפלט מן הכלי בדיוק כפי שנבלע בו. כלל יסודי זה נלמד מהפסוקים בפרשת "מטות" ביחס לכלים שנלקחו בשלל מלחמת מדין.
הגמרא על אתר מביאה את דין טבילת כלים:

(עבודה זרה עה:).

תנא: וכולן צריכין טבילה בארבעים סאה

כפי שראינו לעיל, המקור להלכה זו מצוי אף הוא באותם פסוקים בפרשת "מטות", ביחס לשלל מלחמת מדין. אם כן, ניתן לומר שגם במקורות בתורה וגם במהלך סוגיית הגמרא, טבילת הכלים מהווה חלק מהכשרתם ומהפלטת האיסורים הבלועים בהם. אלא, שאם הטבילה אכן קשורה לאיסור הבלוע בכלי, יש לשאול שתי שאלות: ראשית, איסור נבלע בכלי רק באמצעות חום, וכפי שציינו לעיל, הפלטתו אמורה להתבצע בדיוק באותה הדרך. לפיכך, לא ברור כיצד מי המקוה יסייעו בהפלטת האיסור. שנית, בגמרא נאמר בפירוש, שגם כלים חדשים חייבים בטבילה. כמובן, כלים חדשים לא בלעו כל איסור, ומדוע, אם כן, יש לטבול אותם? מסתבר, ששאלות אלה עמדו לנגד עיניו של הריטב"א שם, ועל כן פירש:

ומשום דסופן להשתמש באיסור ויצאו לקדושה הצריכם הכתוב טבילה אף בחדשים (חידושי הריטב"א שם, ד"ה כלי סעודה).

הריטב"א מסביר, שהטבילה לא באה להתמודד עם האיסור שהיה בלוע בכלי בעבר, אלא עם האיסור שאמור היה להיבלע בכלי אם היה נשאר בידי הגוי. לשון אחרת, מעל ראשו של הכלי ריחף החשש "דסופן להשתמש באיסור", וטבילת הכלי במקוה מסירה את אותו חשש.

רבים דיברו על כך, שטבילה במקוה מסמלת מעין יצירה מחודשת או "לידה מחודשת". הדברים מתייחסים, דרך כלל, לאדם, אך דומה שכוחם יפה גם ביחס לכלי; לאמור - הכלי כביכול נוצר מחדש, והוענקה לו זהות חדשה: מעיקרא כלי איסור, והשתא כלי היתר⁸.

אם כן, הכשר כלי הנלקח מן הגוי מתבצע בשני שלבים: בשלב הראשון, יש להוציא מן הכלי את האיסורים הבלועים בו, אם ישנם כאלה. בשלב השני, יש לקבוע ולוודא שכלי זה שינה את מעמדו מכלי המיועד לאיסור לכלי המיועד להיתר, ולשם כך יש לטבול אותו במקוה.

סימוכין להבנה זו ניתן להביא ממקורות שונים. לעיל הבאנו את דברי הירושלמי, שקובע שהכלי יצא מטומאת הגוי ונכנס לקדושת ישראל. לא לגמרי ברור מהי אותה "טומאה" שעליה מדובר כאן: האם מדובר על טומאה של ממש, או שמא על עניין

⁸ ועיין עוד, בהקשר זה, ברשב"א ביבמות (מז; ד"ה נתרפא), שמשווה את טבילת הכלים לטבילתו של גר בסיום תהליך גיורו (וכן כתב גם בשו"ת מהר"ח אור זרוע, סימן ס"ג). נראה, שגם ביחס לגר הטובל במקוה תפקיד הטבילה הוא להשלים את גיורו, ולהעניק לו את זהותו המחודשת - כיהודי. כפי שהסברנו למעלה, בכלי הטבילה לא יוצרת "זהות יהודית", אלא מסירה את החשש משימוש באיסור.

אחר. אם מדובר על טומאה של ממש, יש לתמוה מדוע היא לא הוזכרה כלל במקורות שונים העוסקים בדיני טומאה וטהרה, כגון בהקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה בסדר טהרות, או בספר "טהרה" ב"ד החזקה.

לפיכך, נראה לפרש שלא מדובר על טומאה במובנה הרגיל, אלא על טומאה במובן של איסור. כלומר, הכלי עזב את מעמדו הקודם ככלי אסור, והפך לכלי של היתר. ואמנם, ישנן דוגמאות רבות בתורה ובחז"ל לכך שהשורש ט,מ,א משמש גם במובן של איסור: יעויין, למשל, בפרשיית המאכלות האסורות בפרשת "ראה" (דברים, פרק י"ד פסוק ח'); ובהמשך אותה הסוגיה בעבודה זרה עה,; ואין כאן המקום להאריך בזה. הבנה זו בדברי הירושלמי מתחדדת לאור כמה מן הגירסאות⁹ שבהן נכתב: "יצאו מרשות הנכרי לרשות ישראל". כידוע, "רשות" מסמלת את האפשרות המעשית להשתמש בחפץ, וזאת בשונה מה"בעלות" שעיקרה בהשתייכותו המשפטית העקרונית של החפץ¹⁰. אם כן, על פי גירסה זו, החובה לטבול כלים נובעת מכך שעד עתה החפץ היה בשימוש של הנכרי, אשר מוגדר בסתמא כשימוש לצורך איסור; וכעת הוא עובר לשימוש היהודי, שהינו שימוש של היתר. לעניות הבנתי, פרשנות זו באה לידי ביטוי במשפט קצר וקולע של הגרא"י ולדנברג בנידון:

ועניין הטבילה בכאן הוא על הוצאתם מרשות עכו"ם והכנסתם לרשות ישראל, והוא דין מיוחד של "טומאת רשות", שאינו קשור בדיני טומאת הכלים הכלליים (שו"ת ציץ אלעזר, חלק ז' סימן ל"ז).

ה. שיטת הרמב"ם

ההבנה המוצעת כאן בדבר אופיה של טבילת כלים עשויה להסביר גם את פסק הרמב"ם בנידון. כפי שהזכרנו לעיל, במקורות העוסקים בדיני טומאה וטהרה הרמב"ם לא מזכיר כלל ועיקר את עניין טומאת הנכרי המחייבת בטבילה. בהתאם לסוגיית הגמרא, מביא הרמב"ם את דין טבילת כלים בהלכות מאכלות אסורות, במסגרת דיונו בהפלטת האיסורים הבלועים בכלים. וכך הוא פוסק:

⁹ עיין בשו"ת הר צבי (יורה דעה, סימן צ"ג), שעמד על הבדל הגירסאות, וכן בספר "טבילת כלים" של הרב צבי כהן (במבוא, אות ו'), שדן בהבדל בין הגירסאות השונות.

¹⁰ יעויין, למשל, בבבא קמא סח,; בדין גזל ולא נתייאשו הבעלים.

טבילה זו שמטבילין כלי הסעודה הנלקחים מן העכו"ם ואחר כך יותרו לאכילה ושתייה אינן לענין טומאה וטהרה אלא מדברי סופרים. ורמז לה: "כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהרו"; ומפי השמועה למדו שאינו מדבר אלא בטהרתן מידי גיעולי עכו"ם לא מידי טומאה, שאין לך טומאה עולה על ידי האש. וכל הטמאים - בטבילה עולין מטומאתן, וטומאת מת בהזאה וטבילה; ואין שם אש כלל, אלא לענין גיעולי עכו"ם. וכיון שכתוב "וטהרו" אמרו חכמים הוסיף לו טהרה אחר עבירתו באש להתירו מגיעולי עכו"ם (רמב"ם הלכות מאכלות אסורות, פ"ז ה"ה).

הרמב"ם מחדד מאוד את ההבחנה בין דיני איסור והיתר ובין דיני טומאה וטהרה: בדיני איסור והיתר, שבהם עוסקת הפרשיית בתחילת "מטות", ובהם עוסקות ההלכות ברמב"ם, אין כל משמעות לטבילה במקוה. מאידך, בהלכות טומאה וטהרה אין כל חשיבות להגעלה או לליבון.

צירופן של שתי ההנחות הללו מוביל את הרמב"ם למסקנה, שהטבילה שעליה דיברו חז"ל אינה קשורה כלל לעניין טומאה וטהרה, ותפקידה הוא להתיר את הכלי מהמאכלים האסורים הבלועים בו. אמנם, התורה השתמשה בלשון "וטהרו", אך לשון זו מתייחסת אך ורק לאופן שבו מכשירים את הכלי מן האיסור הבלוע בו, דהיינו לטבילה במקוה. במילים אחרות, המשימה העומדת בפני מי שלקח את הכלי היא "להתירו מגיעולי עכו"ם", דהיינו ממאכלות אסורות, והדרך לעשות זאת היא בטבילה במקוה.

הלחם משנה הלך בדרך זו בביאור דברי הרמב"ם:

ומפשט דבריו משמע, שכוונתו לומר שאין הטבילה הזו מפני שהם טמאים מטומאת מת וכדי לטהרם צריך טבילה ... אבל טעם טבילה זו לא כך היא, אלא שחכמים תקנוה כדי לטהרם מידי גיעולי עכו"ם, שנראה להם שעדיין לא נטהר מידי גיעולי עכו"ם בהגעלה אלא צריך עוד הכשר אחר העברתו באש להתירו מידי גיעולי עכו"ם (לחם משנה, שם).

בדיוק כפי שהסברנו לעיל, גם כאן מוצגת הטבילה כחלק מהותי מתהליך הכשר הכלי והפלטת האיסור הבלוע בו.

יש להעיר, שאף שהלחם משנה מעיד שזהו "פשט דבריו" של הרמב"ם, הרי שלמסקנה הוא דוחה את הפרשנות הזו, בטענה שהיא "קשה טובא". ואכן, יש קושי מסויים בפרשנות זו, משום שכפי שכתבנו לעיל, הדרך להבליע ולהפליט איסורים היא אך ורק על ידי חום, ולא על ידי טבילה במקוה!

אפשר, שמחמת הקושייה הנ"ל פסק הרמב"ם שהחובה לטבול כלים היא מדרבנן¹¹. לאמור - הרמב"ם מציג את הכשרת הכלים ברמה הנדרשת מדאורייתא, דהיינו על ידי ליבון או הגעלה; אך מוסיף לכך רובד אחר של הכשר, אשר כפי שהסברנו לעיל בא לשנות את מעמדו וזהותו של הכלי, ולהפוך אותו מכלי של איסור לכלי של היתר. ואכן, רובד נוסף זה של הכשר לא נזכר בפירוש בתורה, ועל כן סיווג אותו הרמב"ם כרובד דרבנני¹².

בסעיפים הבאים נציג יישומים שונים לסברה שהצענו בדבר תפקידה של הטבילה בשינוי זהותו של הכלי מכלי איסור לכלי היתר.

ו. טבילת כלים בפסח

כמה מראשוני אשכנז ציטטו דעה תמוהה ביחס לכלים שהוכשרו לקראת הפסח בליבון או בהגעלה:

במגנצא נוהגין בפסח להטביל כליהם אחרי ההגעלה והליבון

(ראבי"ה פסחים, סימן תס"ד).

כמובן, החמץ הבלוע בכלים נפלט לאחר ההגעלה והליבון, ולא ברור מה תפקידה של הטבילה. ואמנם, האור זרוע כתב:

ואותן המטבילין כליהם בפסח - שטות הוא בידם

(אור זרוע - פסקי עבודה זרה, סימן רפ"ט).

על פי דרכנו ניתן להסביר, שהטבילה באה לשנות את זהותו של הכלי, ולהפוך אותו מכלי חמץ לכלי כשר לפסח. העובדה שאותו כלי משמש בכל השנה לחמץ מטביעה בו חותם מסויים, שאותו יש להסיר אם רוצים להשתמש בו בפסח.

¹¹ אף שיש שפיקפקו בהבנה זו ברמב"ם (עיין בכסף משנה שם בשם הרשב"א, ובלחם משנה שם), נראה שזהו פשוט הדברים, כפי שכתב הכסף משנה על אתר. ועיין בספר המפתח של רמב"ם פרנקל שציין למקורות רבים שדנו בדעת הרמב"ם בנידון.

¹² הרמב"ם בהלכות שבת (פכ"ג ה"ח) פוסק, שטבילת כלים היא תיקון כלי, ולכן אסורה (מדרבנן) בשבת. אפשר, שההבנה המוצעת למעלה תשפיע על הגדרת הטבילה כתיקון כלי, אך הדבר אינו הכרחי. יעויין, בהקשר זה, גם בדברי הרמב"ם בהלכות יום טוב (פ"ד ה"ח), ובמגיד משנה שם, שדן בשאלת טבילת כלים הנלקחים מן הנכרי בשבת וביום טוב. ועיין עוד בשו"ת פנים מאירות (חלק ב' סימן צ"ז), שדן אף הוא ביחס שבין טבילה המטהרת מטומאה ובין טבילת כלים הנלקחים מן הגוי, בנוגע לתיקון כלי, ואכמ"ל.

ז. הגעלה וטבילה - איזו מהן קודמת?¹³

השולחן ערוך הביא את דיני טבילת כלים בסימן ק"כ ביורה דעה. עם זאת, אחת מההלכות היסודיות בדין טבילת כלים מצאה את מקומה דווקא בסימן הבא:

לקח מהן כלים שנשתמש בהם בחמין ... מגעילין ואחר כך מטבילין ... ואם הטבילין ואחר כך הגעילין - מותרים; ויש אומרים שצריך לחזור ולהטבילין (שו"ע יו"ד, קכ"א ב').

השולחן ערוך מביא את מחלוקת הראשונים בעניין סדר הדברים בטבילה ובהגעלה: לדעת התוספות (עבודה זרה עה:; ד"ה מגעילין), המובאת בשולחן ערוך בסתם, ניתן להטביל גם לפני ההגעלה; ואילו לדעת הרשב"ם (המצוטט ברא"ש בעבודה זרה, פ"ה סימן ל"ו; ובאור זרוע - פסקי עבודה זרה, סימן רפ"ח), המובאת בשולחן ערוך בשם "יש אומרים", ניתן להטביל את הכלי רק לאחר ההגעלה, ואף אם הטבילוהו קודם הגעלה, יש לחזור ולטבול. יש להעיר, שלראב"ד (המצוטט בר"ן בעבודה זרה, לט: באלפס ד"ה ת"ר) שיטה שלישית, ולפיה לכתחילה יש לטבול לאחר ההגעלה, אך אם בדיעבד הכלי הוטבל קודם ההגעלה, אין חובה לחזור ולטבול.

באחרונים ישנם דיונים רבים ביחס לפסיקת ההלכה בשאלה זו¹⁴. אך לענייננו, משמעותית השאלה כשלעצמה: מדוע לדעת הרשב"ם אין אפשרות לטבול את הכלי לפני ההגעלה? בתשובה לשאלה זו, השתמשו הראשונים במטבע לשון המוכר לנו מהלכות טומאה וטהרה. הרא"ש כותב:

פירש רשב"ם דוקא מגעילין או מלבנן תחילה, אבל הטביל תחלה הוי כטובל ושרץ בידו (רא"ש עבודה זרה, פרק ה' סימן ל"ו).

לכאורה, טענת הרשב"ם תמוהה, משום שגם אם יש טומאה כלשהי, הרי שהיא נובעת מבעלותו של הנכרי. ברגע שישראל קנה את הכלי מן הנכרי, בעלותו של זה האחרון הוסרה, וממילא אותו "שרץ" סולק, ושוב אין בעיה לטבול את הכלי!¹³ אך על פי דרכנו, לא קשיא מידי. נראה לומר, שלדעת הרשב"ם טבילת הכלי באה לשנות את ייעודו משימוש של איסור לשימוש של היתר. אם האיסור עדיין בלוע בכלי, ולא ניתן להשתמש בו לצורך היתר, פשוט וברור שייעודו טרם נשתנה. אשר על

¹³ הרב שמואל שמעוני סייע לי ללבן את הנאמר בסעיף זה, ואני מודה לו על כך.

¹⁴ סיכום מקיף של הסוגיה והדעות השונות בה ניתן למצוא בספר "טבילת כלים" של הרב צבי כהן, פרק ה' הערה ב".

כן, רק לאחר ההגעלה, שתאפשר את השימוש בכלי לצורך היתר, ניתן לטבול את הכלי, ולשנות את זהותו מזהות של איסור לזהות של היתר.

ח. טבילת כלים של מומר

רבים מגדולי המשיבים בדורות האחרונים דנו בשאלה האם כליו של מומר (ובכלל זה גם מחלל שבתות בפרהסיא), חייבים בטבילה. כמובן, אותם כלים חייבים הכשר בהגעלה או בליבון, משום שהשתמשו בהם לאיסור, אך יש מקום לשאול האם דין המומר כדין העכו"ם, שהקונה ממנו חייב לטבול, או שמא דינו כדין ישראל. האבני נזר הסביר את השאלה:

הקונה כלי תשמיש מן המומר צריכין טבילה או לא; מי נימא דמומר דינו כגוי והקונה ממנו צריכין טבילה, או דילמא שדינו כישראל והקונה ממנו אינו צריך טבילה?
(שו"ת אבני נזר, יורה דעה סימן ק"ט).

רוב האחרונים¹⁵ הכריעו, שכלים שנקנו מן המומר אינם חייבים בטבילה. ונימוקם בפייהם: ישראל אף על פי שחטא ישראל הוא, ויש בו קדושת ישראל. אשר על כן, לא ניתן לומר שכלי שנקנה מן המומר יצא מטומאת העכו"ם לקדושת ישראל. עם זאת, האבני נזר בתשובתו שם קובע, שהקונה כלים מן המומר חייב לטבול אותם, ומסביר:

שהוא גוי מחמת מעשיו, וישראל בתולדתו ... על כן בנידון דידן הקונה כלים ממנו חייבים בטבילה
(שם).

לכאורה, דברי האבני נזר תמוהים: אם המומר הוא "ישראל בתולדתו", הרי שכליו אינם צריכים טבילה, משום שהם לא יצאו מטומאת עכו"ם לקדושת ישראל, וכפי שהסברנו לעיל!?! מדוע קובע האבני נזר שבנוגע לטבילת כלים יש להתייחס דווקא לכך שהמומר הוא "גוי מחמת מעשיו"?

על פי דרכנו, הדברים ברורים. כליו של מומר עומדים לשימוש לצורך איסור והיתר גם יחד, מאחר שהמומר הוא "גוי מחמת מעשיו". כשהכלים עוברים לרשות אדם כשר (או כאשר המומר מחליט לתקן את דרכיו ולחזור בתשובה), הרי שהוא משנה את

¹⁵ חידושי חתם סופר לשו"ע י"ד, ק"כ ס"ק ט"ו, שו"ת מהרש"ג ח"ב סוף סימן מ"ט, שו"ת משנה הלכות ח"ו סימן קל"ז, שו"ת יביע אומר יורה דעה ב' סימן ט' ועוד.

מעמדם וזהותם של כליו, והופך אותם מכלים של איסור לכלים של היתר. אשר על כן, כלים אלה חייבים בטבילה, כפי שפוסק האבני נזר.

ט. חומרת המגן אברהם בכלי בשרי וכלי חלבי

הכשר כלים נחוץ, דרך כלל, לכלי שבלע מאכל איסור או בשר וחלב. עם זאת, ישנם מצבים שבהם מכשירים כלים של היתר; כך קורה, למשל, בהכשר הכלים לקראת הפסח, כפי שהסברנו לעיל. דוגמה אחרת להכשר כלים של היתר היא אם מחליטים להפוך כלי בשרי לכלי חלבי, או להיפך. במקרה כזה, ניתן להגעיל את הכלי, כדי שיפלוט את הבשר או החלב הבלועים בו, וכך לשנות את ייעודו. והנה, המגן אברהם הביא את "מנהג העולם", שאין לשנות את ייעודו של כלי על ידי ליבון או הגעלה:

... ומכאן משמע שמותר בחול להגעיל כלי חלב לאכול בו בשר או איפכא. והעולם נוהגין איסור בדבר (מגן אברהם, תק"ט ס"ק י"ט).

הטעם למנהג הנזכר במגן אברהם ברור: אם יהיה רק כלי אחד לבשר ולחלב, ובכל פעם יצטרכו להגעילו בין שימוש אחד למשנהו, עלולות להיווצר טעויות, שיביאו לידי איסור.

האחרונים הציגו סייגים שונים לתקנה הנזכרת במגן אברהם. לדוגמה, המשנה ברורה כתב:

וכתב בתשובת חתם סופר (יורה דעה, סימן ק"י), דהיכא דהגעיל לצורך פסח הוא נוהג להחיר להחליף מבשר לחלב או איפכא (משנה ברורה, תנ"א ס"ק י"ט).

ההבנה הפשוטה בדברי המשנה ברורה היא, שההכשר לקראת הפסח הוא הכשר מיוחד וחד פעמי, ולכן אין חשש לטעות ולעירבוב בשר בחלב. אך ניתן להוסיף ולהסביר, שהכשר הכלים לפסח משנה לחלוטין את זהותם, וממילא מאפשר לשנות את ייעודם מחלב לבשר או להיפך.

דוגמה נוספת להקלה בתקנה זו מצאנו בשו"ת מהרש"ם:

ובהיותי בקהילת בוטשאטש באו לידי כתבי הגאון הצדיק אב"ד דשם בעל המחבר דעת קדושים ז"ל, ומצאתי שכתב ... וגם מבשר לחלב אם עברו י"ב חודש שלא שימש בו כלל גם כן יש להקל (שו"ת מהרש"ם, חלק ב' סימן רמ"א).

הצד השווה לשתי הדוגמאות שלפנינו ברור: כאשר מתחולל מהפך בזהותו של הכלי, כגון אם הוא מוכשר לפסח, או אם עוברים עליו י"ב חודש ללא שימוש (ובכך נשכחת,

כביכול, זהותו הקודמת), מותר להפוך אותו מכלי בשרי לכלי חלבי או להיפך. במקרים אלה אין חשש לטעות או לבלבול, וממילא אין מקום לתקנת המגן אברהם¹⁶. על פי המהלך שהצענו לעיל, יש מקום להציע סייג נוסף לתקנת המגן אברהם. ניתן לומר, שאם יגעילו את הכלי מהבשר או החלב הבלועים בו, ולאחר מכן יטבילו אותו במקוה, ניתן יהיה לשנות את ייעודו. כפי שהסברנו לעיל, הטבילה במקוה מבטאת את השינוי בזהות הכלי, וכפי שראינו, כשינוי כזה מתחולל, ניתן להפוך את הכלי מבשרי לחלבי. לא מצאנו בפוסקים מי שהעלה פיתרון כזה, אך אפשר שיש מקום לסמוך עליו ולהקל, ובעיקר לאור העובדה שכבר כתבו הפוסקים (פרי מגדים - אשל אברהם, סימן תנ"ב ס"ק י"ג), שבשעת הדחק ניתן להקל בנושא זה, ולשנות את ייעודו של הכלי מבשרי לחלבי או להיפך. ודו"ק.

¹⁶ הדברים נכונים גם ביחס להיתר שלישי שמצאנו בפוסקים, כשאדם מוכר כלי לחבירו, שמותר ללוקח להגעיל את הכלי, ולהופכו מבשרי לחלבי (עיין שו"ת "באר משה", חלק ג' סימן ק"ה). גם כאן, עובר הכלי שינוי משמעותי, ולאותו שינוי ניתן להוסיף גם את השינוי מבשר לחלב, או להיפך.